

PONTUSÇU FAALİYETLER VE CANİK'TE NÜFUS DURUMU (ACTIVITIES FOR ESTABLISHMENT OF PONTUS STATE AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF CANİK SANJAK)

*Yrd. Doç. Dr. Nuri YAZICI**

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin bütünlüğüne yönelik tehditlerden biri de Pontosçu faaliyetlerdi.. Bu tehditler, doğrudan Canik Sancağı'na yöneliyordu.

XX. yüzyılın sonları, XXI. yüzyılın başlarından itibaren yeniden ortaya çıkan "Pontos" iddiaları, yine bu bölgeyi hedef almaktadır. Bu iddialar, doğru olmayan nüfus istatistiklerine dayandırılmaktadır..

Bu çalışmada, Millî Mücadele yıllarında Canik Sancağı'ndaki nüfus durumu incelenmiştir: Osmanlı nüfus sayımlarına, sâlnâmelere ve o dönem yayımlarına dayanılmıştır.. Ayrıca, Rum iddiaları da tartışılmıştır. Böylece, Canik Sancağı'nın (Samsun) sosyal ve kültürel nüfus yapısı ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu,Pontus, Canik, Millî Mücadele, Samsun

ACTIVITIES FOR ESTABLISHMENT OF PONTUS STATE AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF CANİK SANJAK

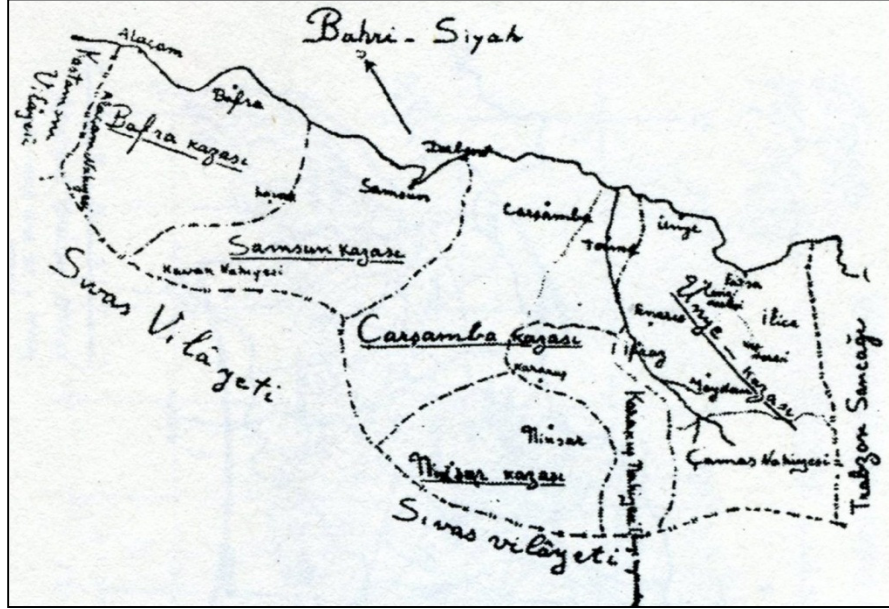
After World War I, one of the major threats against the integrity of Turkish Republic was activities for establishment of Pontus State. These threats were directly targeting Canik Sanjak.

Pontus claims which were raised again by the end of XX. century- beginning of XXI. century; were determining the same district as target. These claims were not based on true statistics on local population.

In the following study, situation of the population at Canik Sanjak in the years of Turkish War Independence is observed: Findings are based on Ottoman censuses of population, annuals of the local governance and some objective researches done by different parties of the era. In addition, some Rum (Orthodox Christian minority living in the district) claims are argued. Thus, social and cultural structure of Canik Sanjak (Samsun) was indicated as a conclusion.

Key words: The Ottoman Empire, Pontus State, Canik, Turkish War Independence, Samsun

PONTUSÇU FAALİYETLER VE CANIK'TE NÜFUS DURUMU

(Kâzım Dilcimen, Canik Beylikleri, Samsun 1940, s:65)

H.1287 (M.1871) yılında Canik Sancağı

Mondros Mütarekesi sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu (Türkiye) topraklarının da paylaşılması ve bu topraklar üzerinde yeni devletlerin kurulması politikaları için tarihî bir fırsat doğmuştu. Türkiye'nin kuzeydoğu kıyılarında bir "Pontus Devleti" kurma emelini güden Pontusçu iddialar ve faaliyetler de, bu coğrafyada Türk varlığına son vermeye çalışan siyasal projelerden biri olmuştur.

Uluslar arası toplantılarda dile getirilen iddialara, propaganda kartpostallarında ve yapılan yayınlarda resmedilen haritalara göre, muhayyel "Pontus"un alanı Trabzon ve Sivas vilâyetlerinin bir kısmını, Amasya ve Karahisar sancaklarını Kastamonu Vilâyeti'nin bir kısmını ve Sinop Sancağı'nı kapsamaktaydı¹; böylece iddialar ve faaliyetler için bir siyasal coğrafya yaratma stratejisinin izlendiği görülmektedir.

Pontusçu iddia ve faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgelerden biri de, "Canik Sancağı" olmuştur: "Canik" adının, Karadeniz'in bu kıyı bölgesinde, Eski Çağ'da yaşayan "Can" (Tzan/Çan) kavminden geldiği ileri sürülmektedir. Bu adın, tarihsel seyir içerisinde

* Bahçeşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğr. Üyesi.

¹ Matbuat Müdüriyet-i Umumî, **Pontus Meselesi**, Ankara 1338, Birinci Kısım, s:50-54

“Canik”, “Canit”, “Canet” biçiminde kullanıldığı görülmüştür; “Cenik” şeklinde de söylenen bu ad, alçak yer, sürülerin kışın barındıkları çukur yer anlamına da kullanılmaktaydı. Doğu Karadeniz kıyılarında kurulmuş olan Trabzon Devleti’ne (1204-1461) “Canik Krallığı”, Kızılırmak’ın döküldüğü yere “Canik Denizi” dendiği de olmuştur. Bu adın tanımladığı coğrafi alan zaman zaman daralıp genişlemekle beraber, umumîyetle Samsun yöresi tanımlanmış, bazen bugünkü Tokat ve Amasya vilâyetlerinin bir kısmı da, bölgeye dahil edilmiştir. Kâtip Çelebi’nin “Cihannûma” adlı eserinde Samsun, Canik Livası’nın kazalarından biri olarak sayılmaktadır. XIX. yüzyıl ortalarında ise, Canik Sancağı’nın merkezi Sinop’tur ve Sivas Vilâyeti’ne bağlıdır.² Daha sonra Trabzon Vilâyeti’ne bağlanan Canik Sancağı, XX. yüzyıl başlarında merkez Samsun (nahiyesi Kavak), Bafra (nahiyesi Alaçam), Ünye (nahiyesi Karakuş), Terme, Çarşamba ve Fatsa kazalarından ve 965 köyden ibaretti.³

Siyasî coğrafya iddialarını nüfus iddialarıyla desteklemek de, Pontusçu faaliyetlerin bir stratejisi olmuştur; çünkü, “Wilson İlkeleri”, sınırların milliyetler esasına göre düzenlenmesine önem veriyordu. Bu sebepten, Türkiye üzerinde toprak talepleri olan azınlıklar, kendilerine almak veya katmak istedikleri bölgelerde nüfus çoğunluğu iddialarını ileri sürerek siyasî imkân kazanmaya çalışıyorlardı.

XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyılın başları Osmanlı tarihinin en önemli dönemidir; çünkü, bu dönemdeki nüfus yapısı, “imparatorluk sınırları içindeki bazı etnik ve dinî toplulukların siyasal iddialarını desteklemek amacıyla”⁴ kullanılmaktadır. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan topraklarına yönelik nüfus çalışmaları, Balkan halklarının bağımsızlığını kazanıp, imparatorluktan ayrılmalarından sonra eski ilgiyi kaybetmiştir.⁵

Osmanlı Devleti’nin nüfus yapısı hakkında, Osmanlı devlet salnâmeleri ve vilâyet salnâmeleri, “nüfusun genel dinî kompozisyonu ile büyüklüğü ve aynı zamanda

² Fazıla Akbal, “1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda idarî Taksimat ve nüfus”, **Bellekten**, Yıl:1951, C:XV, S: 60,s: 623

³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s: 513; P.Minas Bıjışkyan, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819**, (Tercüme ve notlar: Hrand D.Andreasyan) İstanbul 1969, s:1; Kazım Dilcimen, **Canik Beyleri**, Samsun 1940, s: 8; Besim Darkot, **Canik**, İA, C: III, s: 25; Kâtip Çelebi, **Cihan-nümâ**, İstanbul 1145(H), s: 623; **Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi H.1322**, s:150-171, 430-433; Dahiliye Nezareti, **Memalik-i Osmaniyye Dahilinde Vaki Vilâyet ve Elviye ve Kazaların Cihet-i Merbutiyetlerini Gösterir Teşkilat-ı Mülkîye Cedveli**, Dersaadet 1328, s: 38-39; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve sosyal özellikleri**, (Çev.: Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 133, İstanbul 2003, s:52

⁴ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:41

⁵ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:41, 85

*Hristiyanlar arasındaki etnik bölünmeler hakkında temel ve güvenilir bilgi kaynakları*⁶ olmuştur: H. 1263 (M.1847) yılında salnâmeler yayımlanmaya başlamakla beraber, imparatorluğun tümü için nüfus rakamları 1877-1878 yılında basılanlarda görülmüştür. Sayım sonuçları ise, idarî bölümlenmeye göre, yani vilâyet/eyalet, liva/sancak ve kaza olarak verilmekteydi.

Sonuç olarak, sayımlar ve salnâmeler Osmanlı nüfus yapısı için güvenilir kaynaklar olmuşlardır; bu çalışmada da, Trabzon Salnâmeleri esas alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu toprakları üzerindeki nüfus yapısı, XIX. yüzyıldan itibaren büyük değişiklikler göstermeye başlamıştır: Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan (1774) itibaren başlayıp, I. Dünya Savaşı sonuna kadar süren nüfus ve göç hareketleri, Anadolu'da Türk nüfusun büyük ölçüde çoğalmasıyla sonuçlanmıştır; *"19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Anadolu'da ve Rumeli'deki Osmanlı eyaletleri Balkanlar ve Doğu Anadolu'nun bazı yalıtılmış bölgeleri dışında tümüyle ve belirgin bir Türk karakteri taşımaktaydı."*⁷ Bu gelişmelere paralel olarak da, gerek Müslüman (fakat Türk olmayan), gerekse Hristiyan nüfusun, genel nüfusa oranı azalmıştır.. 1854- 1908 arasında Kırım'dan, Kafkasya'dan, Balkanlar'dan yaklaşık 5 milyon Müslüman Türk Anadolu'ya, aynı zaman diliminde 500 bin ile 800 bin arasında Rum, Ermeni, Arap da Amerika'ya ve Rusya'ya göçmüştü.⁸

İmparatorluk'ta ilk yapılan 1831 nüfus sayımında, Anadolu'nun toplam nüfusunun 1.995.215'i İslâm, 359.379'u da Rum olarak gösterilmişti.⁹ Canik Sancağı'nda ise, 40.935 Müslüman'a karşı 14.808 Ermeni ve Rum yaşamaktaydı.¹⁰ 1872 ve 1874 yıllarında Trabzon'da ve Canik Sancağı'nda Müslüman nüfus 764.160 iken, gayrimüslim nüfus 173.540 idi.¹¹ 1877/1878'de ise, Canik Sancağı'nın toplam nüfusu 129.929 idi.¹²

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında artık, özellikle Anadolu'nun nüfus yapısı büyük ölçüde değişmişti; 1880 yılına gelindiğinde, Anadolu nüfusunun %80'i

⁶ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:44; ayrıca bkz: Justin McCarthy, **Müslümanlar ve azınlıklar**, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul 1998, s: 91, 100,186

⁷ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:121

⁸ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:49

⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943, s:10

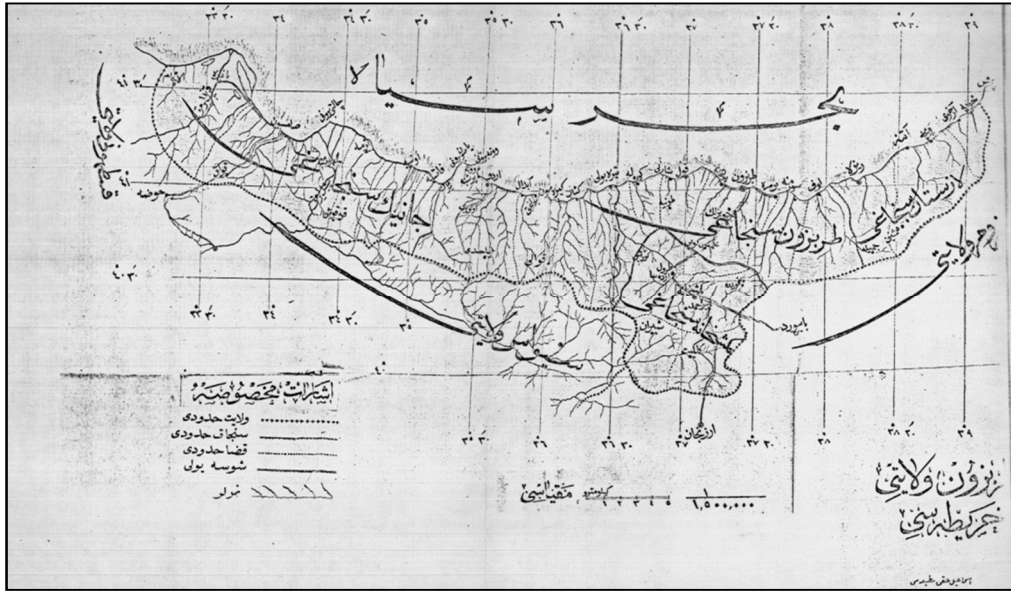
¹⁰ E.Z.Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda...**, s: 215, K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s:153

¹¹ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s: 157

¹² K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:159 (Bu sayımda Ünye, Bafra, Terme, Çarşamba ve Niksar Canik Sancağı'nın kazaları olarak gösterilmiştir. Nüfusun dinsel ayrımı ise, gösterilmemiştir.)

Müslüman idi.¹³ 1853'den sonra kara ve deniz yoluyla kuzey doğu Anadolu'ya gelen göçlerden başka, 1877-1878 yenilgisiyle Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılmasıyla çoğu Kafkas kökenli, bir kısmı da Türk kökenli Müslümanlar kuzey doğu Anadolu ve Doğu Anadolu'ya geldiler. Bu göçmenlerin bir kısmı sahil boyunca batıya doğru yayıldılar: 1880'de Samsun'a gelen 34.877 kişilik bir Kafkas göçmen grubunun, 6.538'i Samsun'a veya Canik Sancağı'na yerleşirken (1.375 kişi de Samsun'da ölmüştür.), 26.964 kişi Ankara ya da Sivas'a gönderilmişlerdir..¹⁴

1893 Osmanlı Genel Sayımı sonuçlarına göre de, Canik Sancağı'nda 210.193 Müslüman nüfusa karşılık, 64.648 Rum, 18.028 Ermeni nüfus bulunmaktaydı.¹⁵ 1906 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre de, Canik Sancağı'nda Müslüman nüfus 252.957 (E:130.267, K:122.690), Rum nüfus ise 91.218 (E:47.750, K:43.468) idi.¹⁶

Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı (H.1318 Trabzon Salnâmesi)

Mütareke sonrası dönemde ise, siyasal coğrafya yaratma politikaları ve nüfus çoğunluğu iddiaları, bu alanda bir propaganda ve kamu oyunu kazanma mücadelesine dönüşmüştür: Yunanlılar, Batı Anadolu'daki işgalleri sırasında ilk faaliyetlerinden biri olarak bölgenin nüfus yapısını değiştirmeye yönelmişlerdi; bölge Müslüman halkını, ağır

¹³ K.H.Karpat, **Osmanlı Nüfusu**..., s:97

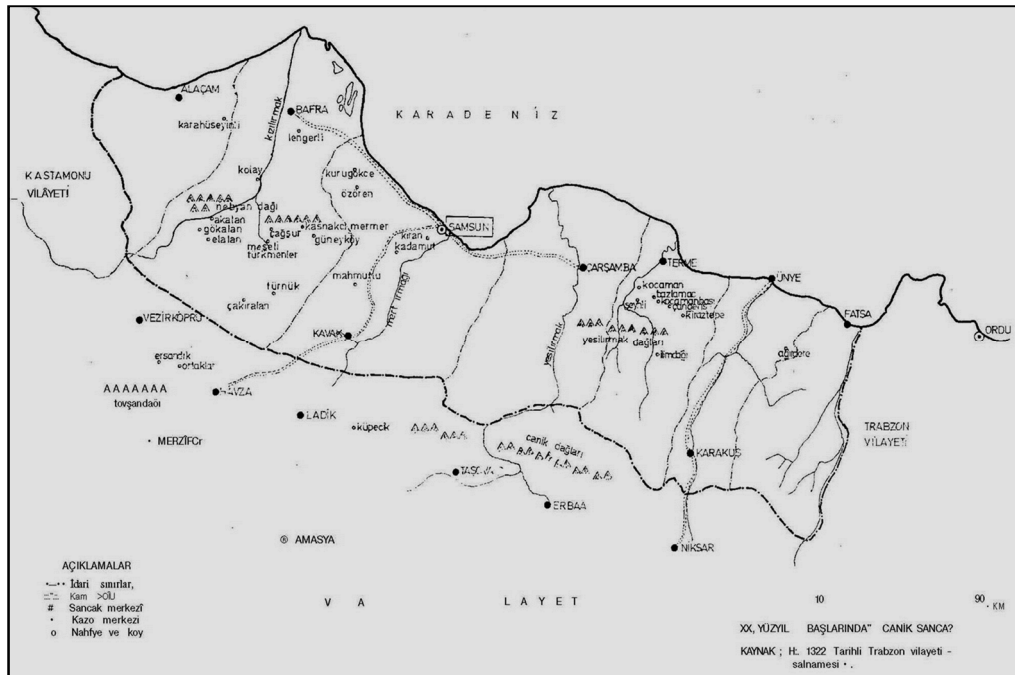
¹⁴ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**..., s:111

¹⁵ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**..., s:178-179 (Bkz: Tablo: I)

¹⁶ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**..., s:202-203

baskı ve işkenceyle göçe zorlarken yerlerine yakın Ege Adaları'ndan ve Makedonya'dan Rum göçmen getirerek yerleştiriyorlardı. İşgalden sonra bir yıl içinde bölgeye 120.000 Rum yerleştirilmiş, en az bu kadar Türk de (140.000 civarında), yerlerinden göçe mecbur edilmişlerdi.¹⁷ Halbuki Venizelos, İzmir'i, "milletlerin kendi mukadderatlarını, kendilerinin tayin hakkına mâlik olmaları prensibine uyararak" işgal ettiklerini iddia ediyordu.¹⁸ Tatbikatta ise, ya büyük meblağlar ödeyerek mülk satın alma veya muhacir yerleştirme yoluyla çoğunluğu sağlamaya gayret ediyorlardı.

İşgal altındaki yerlerde muhacir iskânı ve büyük ödemelerle Müslümanlar'ın mülklerinin satın alınması, Osmanlı Hükûmeti'nin de dikkatini çekmiş ve bazı tedbirler alınmıştı; İstanbul'da Ayasofya civarındaki Müslüman evleri ve mülkleri Evkaf Nezareti'nce satın alınmaya karar verilmiş, sahil kesimlerinde ise, inzibatî tedbirlere başvurulmuştu.¹⁹

XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı

¹⁷ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, Ankara 1970, s: 48

¹⁸ Mithat Sertoğlu, "Anadolu Hakkında Yunan Düşünce ve Emelleri-1919 Yılında Galip Kemal-Venizelos Mülâkatı", **BTTD IV/1**(1969), s:19

¹⁹ HTVD IV/III (1955), Vsk: 317, 321; Selahattin Tansel, **Modros'tan Mudanya'ya I**, Ankara 1973,s: 92; Tayyib Gökbilgin, **Milî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, Birinci kitap, Ankara 1959 s:127-128

İtilâf Devletleri'nin kuvvetleri de, bu muhacereti kolaylaştırıyordu; Kastamonu'daki İngiliz Mümessili, Vali Vekili'ne muhacir Rumlar'ın memlekete girmelerine müsaade olunmamasının iyi neticeler vermeyeceğini imâ ederken, Samsun'daki İngiliz işgal kuvvetleri de, Kafkasya ve Karadeniz üzerinden gelen Rumlar'ın Karadeniz sahiline göç etmelerini teşvik etmekteydiler.²⁰

Bolşevikler'in, Kafkasya'nın güneyine inmeleriyle buradaki Rumlar, Karadeniz üzerinden Sinop-Samsun-Trabzon sahiline çıkmaya çalışıyorlardı. Yine, “*Pontus Hükûmeti*” kurma gayretlerinden olarak Sohum ve Kars civarından 200.000 Rum, Bolşevikler'in önünden çekilirken, bölgenin eski halkı olduğu iddiasıyla Canik sahillerine yerleştirilmek istenmişti.²¹

Muhacir görüntüsüyle yerleştirilenler, aslında Rum çeteleriydi ve bunlar Yunan Kızıl Haç'ındaki Yunan subaylar tarafından yönetiliyorlardı.²²

Anadolu'nun belirli yerlerine Rum nüfusunun yığılmasının, aslında siyasî bir programın parçası olduğu Osmanlı Hükûmeti'nce de anlaşılacakla beraber, Mütareke'nin getirdiği şartlarda çözüm diplomatik temaslarda aranmaktaydı. Fakat bu müdahalelere maruz kalan bölge halkının tepkileri de görülmekteydi.

A- Rum İddiaları

Anadolu üzerindeki Rum emelleri ve iddialarına Fener Patrikhanesi'nin, dinî müesseselerine dayanarak ortaya koyduğu istatistikler kaynak olmuştur; aslında, “*Patrikhane istatistikleri*” diye anılarak, bu dönem araştırmalarında kullanılan istatistiklerin bir nüfus sayımına dayanıyormuş görünüşü de bir “*hayal gücü ürünü*” idi ve “*Patrikhane istatistikleri*”, hiç bir bakımdan Yunanlı/Rumlar tarafından yapılmış bir sayımın ürünü değildi.²³ Bunlar propaganda yayını olarak Batı kamuoyuna yansıtıldığı gibi milletlerarası toplantılarda da, delil olarak ileri sürülmüştür. Fakat, aynı açıdan Türk nüfusu bu yayımlarda gösterilmemişti.

Venizelos, Fener Patrikhanesi'nin 1912 yılı istatistiklerine dayanarak Paris Barış Konferansı'nda, Pontus'daki Rumlar'ın miktarını 477.828 olarak gösterirken, “*Anadolu*

²⁰ HTVD III/8 (1954), Vsk:181, T.Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken...**, s:187

²¹ ASD IV, Ankara 1964, s:186

²² HTVD III/8 (1954), Vsk:177

²³ J. McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s:96 (Avrupalı kaynaklara göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum nüfus yapısı hakkındaki belge ve bilgilerin eleştirisi için bakınız; a.g.e, s: 90-98 ve 188-193)

nüfusu için yapılmış hiçbir resmî istatistik yoktur. Orada yaşayan her millet kendine bir nüfus yakıştırmakta ve bunlar bir araya getirilince ortaya astronomik rakamlar çıkmaktadır.” demektedir.²⁴

Yine Fener Patrikhanesi'nin istatistiklerine dayanan Leon Maccas ise, Canik Sancağı'nın nüfus durumunu, kazalara göre şöyle vermektedir:²⁵

<u>Kaza</u>	<u>Türk</u>	<u>Grek</u>	<u>Ermeni</u>	<u>TOPLAM</u>
Fatsa	29.119	2.670	887	32.676
Ünye	50.083	7.552	4.942	62.577
Çarşamba	73.605	9.727	14.382	97.714
Samsun	39.599	78.643	1.264	119.506
Bafra	41.048	37.495	1.110	79.653
TOPLAM	233.454	136.087	22.585	392.126

L. Maccas'ın bu listesine göre de, sancak genel nüfusu içinde Türkler, büyük bir çoğunluk teşkil ediyorlardı. Sancak merkezi olan Samsun kazasında, Rum halk çoğunlukta görülmekle beraber bilhassa Fatsa, Ünye ve Çarşamba kazalarında Müslüman Türk nüfus büyük bir çoğunluk arz etmektedir. Sancak genelinde ise, Hristiyan unsurların toplamına karşı, Müslüman Türk nüfus yine büyük bir çoğunluk göstermiştir.

L. Maccas, Canik'teki Rum halkın dinî ve eğitim müesseselerinin dökümünü de yaparak erkek ilkokullarını 286, kız ilkokullarını 37 olmak üzere, ilkeğitim müesseselerini toplam 323 olarak göstermiştir.²⁶ Bu okullardaki öğrencilerin miktarı ise 12.378'i erkek, 1.875'i kız olmak üzere 14.253 idi. Okullarda ise toplam 451 öğretmen bulunuyordu.²⁷ Canik Sancağı Rum halkına ait dinî müesseseler ve din adamları ise, şöyle gösterilmişti:²⁸

²⁴ Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul (tarihsiz), s:31

²⁵ Léon Maccas, **L'Hellénisme De L'Asie-Mineure**, Paris 1919, s: 83 (Bkz: Tablo:II)

²⁶ L. Maccas, **L'Hellénisme De L'Asie-Mineure**, s:99

²⁷ L. Maccas, **L'Hellénisme De L'Asie-Mineure**, s:99

²⁸ L. Maccas, **L'Hellénisme De L'Asie-Mineure**, s:108

	Fatsa	Ünye	Çarşamba	Samsun	Bafra	TOPLAM
Kilise	8	10	33	207	91	349
Dinadamı	9	11	36	220	108	384

Canik'in nüfus durumunu gösteren N. Botzaris'in eserinde de, aynı rakamlar zikredilmektedir.²⁹ D. Economides ise, Canik Sancağı'ndaki Samsun, Bafra, Çarşamba ve Ünye'ye ait şu bilgileri vermektedir: Canik Sancağı merkez nüfusu 35.000 olarak verilirken, 18.000'i Rum, 2.000'i Ermeni, 500'ü yabancı geri kalan nüfus ise, Türk (15.000) gösterilmiştir.³⁰ Ayrıca, 1 okul, 1 kilise, 1 lise (lyceum), 1 jimnazyum (gymnasium), 25 öğretmen, ve toplam 1300 öğrenci bulunmaktaydı.³¹ Bafra'da ise, Rum köylerinin Türkler tarafından yakıldığı iddia edilerek, 11.000 kişilik nüfusun yarısının Türk olduğu, 4.000 Rum, 1.600 de Ermeni bulunduğu kaydedilmiştir.³² Ayrıca, sayı belirtilmemekle beraber Rumlar'ın kız ve erkek okulları olduğu, bir Rum kilisesinin bulunduğu. Ermeniler'in 1 erkek, 1 kız okulu, Türkler'in de 3 okulu olduğu belirtilmiştir. Çarşamba nüfusunun da, 8 000'inin kasabada 60-70 bin olduğunu, çoğunlukla Türkler'in ve Çerkezler'in yaşadığını kaydeden D. Economides, burada 2.000 Rum yaşadığını, 2 okul ve bir kiliselerinin olduğunu belirtiyor.³³ Ünye'de ise, 4.500 kadar Rum'un, yaklaşık o kadar da Ermeni ve Türk'ün yaşadığı, 1 okul ve 400 öğrencinin bulunduğu belirtilmektedir.³⁴

C. G. Constantinidis de, Marsilya'da yapılan "*Hariçteki Pontuslular Kongresi*"nde, Pontus'da 1.500.000 Ortodoks-Rum, 500.000 Rumca konuşan Müslüman Rum, 250.000 zahiren İslâm batımen Ortodoks halkın bulunduğunu iddia etmişti.³⁵

D. Economides'e göre, "Pontus"un eski halkları olan "Asses"ler, "Colches"ler (M.Ö VI. yüzyılda, bu günkü Gürcistan'ın batısında, Karadeniz'in doğu kıyılarında yaşayan halk), "Amazones"lar, "Paphlagon"lar, "Iberians"lar (M.Ö V. yüzyılda, bu

²⁹ N. Botzaris, *Les Hellenes et L'Asie-Mineure* (Çev.: Léon Maccas), Paris 1919, s:58-59, 78-79

³⁰ D. Economides, *The Pontos And The Right Claims of Its Greek Population*, Constantinople 1920, s:16

³¹ D. Economides, *The Pontos And....*, s:17-18

³² D. Economides, *The Pontos And....*,s:19

³³ D. Economides, *The Pontos And....*, s:22

³⁴ D. Economides, *The Pontos And....*, s:16

³⁵ Matbuat Müdiriyet-i Umumî, *Pontus Meselesi*,s:31

günkü Gürcistan'nın doğusunda yaşayan halk), “Mosks”lar, “Shalybies”ler, “Eptacomites”ler, “Albanians”lar (M.Ö IV. yüzyılda, bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti ile Dağıstan'ın güneyini kapsayan eski bir devlettir. “Albanya” Yunanca ve Latince “dağlık toprak” anlamına gelir, ülkenin yerli adı ise bilinmemektedir), Helen yönetiminde birleşmiş ve asimile olmuşlardır.³⁶ Canik (Samsun) bölgesinin eski halkı olduğu iddia edilen Çan/Can kavminin de, Rum kökenli olduğu ve Bizans zamanında Hristiyanlaştığı ileri sürülmüştür.³⁷

I. Dünya Savaşı'ndan önce Pontus nüfusunun 700.000 olduğunu ileri süren D. Economides, gerçekte Müslümanlar'ın çok olduğunu, fakat onları Türk saymanın doğru olmadığını, tehdit ve zorlamayla İslâm olan Rumlar olduklarını iddia ediyordu: ³⁸ Ona göre, 1908 yılı itibarıyla Trabzon Vilâyeti'nde ve Canik Sancağı'nda 523.000 Rum (Grecks Orthodox) nüfus bulunmaktaydı. Ayrıca Kastamonu Vilâyeti'nin Sinop Sancağı'nda 23.000, Sivas Vilâyeti'nin sancakları olan, Amasya'da 55.500, Karahisar'da 51.500, Tokat'ta ise 47.000 Rum yaşamaktaydı; 1912'de, bu nüfusa dayanılarak Rumlar'a 7 milletvekili (Trabzon 3, Samsun 2, Karahisar 1, Sivas 1) verildiği iddia ediliyordu.

Diğer Rum kaynaklarında görüldüğü gibi, D. Economides de, Müslüman çoğunluğu parçalamak yoluna gitmiştir: Trabzon Vilâyeti ve Canik Sancağı ile Sinop Sancağı'nın (Kastamonu Vilâyeti) ve Amasya, Karahisar ve Tokat sancaklarının (Sivas Vilâyeti) Türk nüfusu 422.000 gösterilerek, diğer Müslüman nüfustan ayrılmıştır. Diğer Müslüman nüfus unsurları ise (Lazlar, Kürtler, Çerkezler, Kızılbaşlar, Boşnaklar ve Pomaklar), toplamda 495.000 olarak gösterilmişlerdir. Ayrıca, Müslüman Of, Tonya nüfusu da Rum kökenli Müslüman gösterilmiş ve Canik nüfusunun Rum kökenli Müslüman olarak iddia edilen unsurları ile toplamda 94.000 kişilik bir nüfus, Müslüman olmasına rağmen ayrı değerlendirilmişlerdir.. 85.000 kişilik bir nüfus da “*Gizli Hristiyanlar*” olarak tasnif edilmişlerdir. Bu tablodan anlaşıldığına göre, D. Economides toplamda 1.096.000 Müslüman nüfusa karşı, 700.000 Rum nüfusun varlığını kabul etmekte, ancak Müslüman nüfustaki büyük üstünlüğü, ırk ve din temelinde parçalayarak Türkler'i azınlıkta göstermeye gayret etmektedir; bu değerlendirmelerin, Karadeniz

³⁶ Matbuat Müdüriyet-i Umumî, **Pontus Meselesi**, s:31 (Bkz: Harita:1)

³⁷ Matbuat Müdüriyet-i Umumî, **Pontus Meselesi**, s:32

³⁸ D.Economides, **The Pontos And....**, s: 33,40 (Bkz: Tablo III)

bölgesi halkına yönelik bu günkü Pontusçu faaliyetlerin ve propagandaların da temelini oluşturduğunu görmemek mümkün değildir.

D. Economides, Samsun'da 4.000'den fazla Rum'un, I. Dünya Savaşı'nın başından beri, İtilâf devletleriyle aynı amacı güderek baş kaldırdıklarını ve 10.000 kişilik bir Türk kuvvetini, burada bulunmaya mecbur ettiklerini, ve 500 yıldan beri süren "*Türk barbarlığına*" son verilerek, Avrupa'ya seslerini yükselttiklerini ve "*Bizi bu barbarların elinden kurtarmanın tam zamanıdır.*" dediklerini belirtmektedir.³⁹

Canik'teki nüfus durumu ve Pontusçu talepleri en geniş şekilde ihtiva eden belge ise, Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtıradır: Metropolit Hrisantos (Chrysantos), bu muhtırada Pontus'u tarif ettikten sonra, burada yerleşik Rum halkını önce 600.000 olarak göstermektedir. Güney Rusya'da bulunan ve Pontus'lu olduklarını iddia ettiği 250.000 Rum'u da bu miktara ilave ederek Rum nüfusun 850.000 olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰ Aynı muhtırada 836.000 olarak gösterilen Müslüman nüfus ise Of'lu, Sürmene'li, Kafkasya'lı diye ayrılarak, sanki ayrı ayrı milletlermiş gibi gösterilip, Türkler'in azınlıkta (340 bin kadar) oldukları iddia edilmişti.

Metropolit Hrisantos'un, Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırası da, Osmanlı'daki Rum nüfusu bakımından "*aldatma amaçlı istatistiklere*" bir örnektir⁴¹: Metropolit, 9 Mayıs 1919'da Britanya delegasyonuna ulaşan mektubunda, iddialarını 1908 (H.1326) Trabzon Salnâmesi'ne dayandırmakta idi. Halbuki, o yılda Trabzon Salnâmesi yayımlanmamıştı.⁴²

Görüldüğü gibi, Rum nüfusu hakkında verilen istatistikler güvenilir olmaktan uzaktır. Gerek Avrupa'da, gerekse Anadolu'da yapılan yayınlarda bu rakamlar çok farklı verilmiştir. Bu istatistiklerin kaynağı sayılan, Patrikhane'nin öğrenci miktarları üzerinden verdiği rakamlar da mübalağalı görülmektedir. Nitekim Venizelos, Osmanlı ülkesinde çeşitli iddialarla verilen rakamları astronomik olarak nitelerken, C. G. Constantinidis'in Pontus nüfusu için verdiği istatistikler de, 2 Aralık 1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaştığında Arnold J. Toynbee tarafından, "*hayal mahsûli*" olarak nitelendirilmiştir..⁴³

³⁹ D.Economides, *The Pontos And...*, s:33

⁴⁰ Matbuat Müdüriyet-i Umumî, *Pontus Meselesi*, s:50-51

⁴¹ J. McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s: 97

⁴² J. McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s:97; K. H. Karpas, *Osmanlı Nüfusu...*, s:51

⁴³ G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s:57

Patrikhane'nin, Anadolu'daki Rum iddialarının siyasî ve dinî merkezi olduğu düşünülürse, istatistiklerin gerçek olmaktan çok, propaganda amacına yönelik olduğu anlaşılır. Gerek L. Maccas'da gerekse N. Botzaris'de verilen istatistiklerde ise, bölgede Müslüman halkın dinî ve eğitim müesseseleri dikkate alınmamıştır. Buna rağmen yine de, Müslüman unsurun çoğunlukta olduğu görülmektedir.

B- Müslüman (Türk) Nüfus

Osmanlı nüfus yazımları ve salnâmeler, genel nüfusun ve bu arada Rum nüfusun bilinmesi bakımından güvenilir kaynaklar olarak görülmüşlerdir; tabî ki, Osmanlı yazım usûllerini, göçleri, nüfusun kayganlığını, idarî bölümlenmelerdeki değişiklikleri dikkate almak da gerekmektedir.

Rum nüfusun bilinmesi bakımından da Osmanlı kaynakları güvenilir görülmüştür; çünkü, Rum nüfusun yoğun olduğu bölgeler Osmanlı'nın düzgün nüfus kaydı tuttuğu bölgelerdi. Anadolu'da deniz kıyısı illerin nüfusu kayıtlara geçirilmesi en düzgün yapılmış bölgelerdi ve Rumlar da bu illerde yaşıyorlardı.⁴⁴ Rum nüfusun, Müslüman nüfusa nazaran daha çok şehirleşmiş olması da, yazımların daha doğruya yakın olarak yapılmış olacağını düşündürmektedir.⁴⁵ Müslüman ve Rum çocukların, yazımı işinde ise, Müslüman çocukların nüfusa yazılmamış olabileceklerini düşündürtecek güçlü nedenler de vardır...

Nihayet Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyıldan itibaren karşılaştığı iç ve dış politikalar karşısında siyasî, ekonomik, askerî, malî bakımdan gerçek gücünü ve nüfus yapısını bilmek durumunda idi; bunu gerçekleştirmek için de teşkilâta, insana ve malî imkâna da sahipti..

XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı, Trabzon vilâyeti içinde bulunuyordu. Vilâyet nüfusu ise şöyleydi.⁴⁶

* İslâm	963.157
* Rum	183.658
* Ermeni	49.535
* Katolik	1.497
* Protestan	1.139

⁴⁴ J. McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s:91

⁴⁵ J. McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s:100

⁴⁶ Trabzon Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme (H.1318), s:244

Bu nüfus durumuna göre Trabzon Vilâyeti'nde İslâm unsurun, Hristiyan unsurların toplamına karşı bile, büyük bir çoğunluk oluşturduğu görülmektedir. “*Katolik*” ve “*Protestan*” diye belirtilen nüfus ise, daha çok ticaretle meşgul olan Avrupalı unsurlardır. Aynı yıllarda Canik Sancağı'ndaki nüfus durumu da, Müslüman unsurun çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Hicrî 1318-1322 (Miladî 1900-1904) yılları arasındaki Trabzon Vilâyet Salnâmeleri'ne göre, ortalama rakamlarla Canik Sancağı merkez ve kazalardaki İslâm ve Rum nüfusları ise şöyleydi:

	<u>İslâm</u>	<u>Rum</u>
* Samsun	36.271	39.650
* Bafra	40.703	24.058
* Çarşamba	49.893	2.946
* Ünye	51.188	4.569
* Fatsa	29.214	2.002
* Terme	19.195	524
TOPLAM	226.464	73.749

I. Dünya Savaşı öncesinde de, nüfus durumunda yine Müslümanlar lehine bir artış kaydedilmektedir. Canik Sancağı'nın 1914 yılı genel nüfus durumu şöyle görülmektedir.⁴⁷

* İslâm	265.950
* Grek	98.739
* Ermeni	28.576
* Diğerleri	37
TOPLAM	393.302

Osmanlı vilâyet salnâmeleri ve Maarif Nezareti Salnâmeleri'nden her iki nüfus unsurunun müesseseleri hakkında karşılaştırmalı olarak bilgi edinmek de mümkündür; bu açıdan da değerlendirildiğinde İslâm nüfusun, sadece Rum nüfusa değil, bütün

⁴⁷ K.H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s:222 (Bkz: Tablo: V)

Hristiyan unsurlara karşı çoğunlukta olduğu görülmektedir. Dinî ve eğitim müesseseleri olarak, Canik Sancağı'nın kaza merkezlerinde 38 cami ve 14 mescid'e karşılık 16 kilise bulunmaktaydı. Kazalara bağlı nahiye ve köylerde ise 459 cami, 43 mescid, 15 tekke'ye karşılık 254 kilise vardı.⁴⁸

Trabzon Vilâyet Salnâmesi'nden (H. 1319) ve Sâlnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumîye'den (H. 1318-1319) anlaşıldığına göre, XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı merkez kazasında ve diğer kaza merkezlerinde birer rüşdiye bulunuyordu. Samsun ve Bafra'da ise, ayrıca birer kız rüşdiyesi vardı. Köylerin çoğunda ise medreseler ve ibtidaîyeler bulunuyordu. Sancak dahilinde 726 Mekteb-i İbtidaîye, 8 Mekteb-i Rüşdîye, İdadî olmak üzere 735 İslâm okulu bulunmaktaydı. Bu okullardaki erkek ve kız öğrenci miktarı ise 22.744'e ulaşmaktadır. Salnâmelerdeki bu rakamlar bile, Leon Maccas'ın verdiği, Rum okullarını ve öğrencilerini gösteren rakamlardan çok fazladır.

Bu rakamların değerlendirilmesinde, bir azınlık şuuruyla Hristiyanlar'ın okumaya önem verdiklerini, en küçük cemaatlarının bile bulunduğu yerlere kilise ve okul yapmaktaki gayretlerini dikkate almak lâzımdır. İslâm halkın ise, uzun süren savaşlar ve bunların sonundaki eğitim ve ekonomik mahrumiyetlerle okuma imkânlarından, eğitim hizmetlerinden yoksun kaldığı unutulmamalıdır.

Sancak'taki gayrimüslim okulları ise, rüşdîye derecesinde 8, ibtidaîye derecesinde 205 olmak üzere toplam 213 adet idi. Bu okullardaki kız ve erkek öğrenci miktarları da 10.327'e ulaşıyordu.⁴⁹ Fakat salnâmelerde soy ve mezhep ayırt edilmediği için bu neticelerin hepsini Rum unsura maletmek de hatalı olur. Ayrıca yukarıdaki tabloya katılmayan medreseler ve bu müesseselerdeki öğrenci miktarı da büyük bir yekûn tutmaktadır. Sancak merkezi Samsun'da 3, Ünye'de 1, Bafra'da 4, Çarşamba'da ise 6'sı merkezde, 7'si köylerde olmak üzere 13, Fatsa'da 1 tane olmak üzere toplam 22 medrese bulunmaktaydı. Bu müesseselerde ise, toplam 1.520 öğrenci vardı.⁵⁰

Diğer kültür müesseselerinden olarak, yine XX. yüzyılın başlarında Sancak merkez ve kazalarında toplam 6 kütüphane, 2.121 adet de kitap bulunuyordu.

Pontusçu çete faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölgelerden Havza, Köprü, Gümüşhacıköy, Merzifon ve Lâdik kazalarını içine alan Amasya Sancağı'nda da Rum

⁴⁸ Bkz; Tablo: VI

⁴⁹ Bkz; Tablo: VII

⁵⁰ Bkz; Tablo: VIII

nüfusu azınlıktaydı; 1914 yılı nüfus cetvellerine göre Amasya Sancağı'nda 24.950 Rum'a mukabil, 178.239 İslâm nüfus bulunuyordu.⁵¹

Sonuç olarak, Avrupa kamuoyu ve siyaset çevrelerindeki iddialarının aksine, bir nüfus çoğunluğuna da dayanmayan Pontusçu faaliyetlerin amacının, dağılmakta olan Türk toprakları üzerinde bazı siyasî emelleri gerçekleştirmek olduğu anlaşılmaktadır.

Rumlar, “*Misak-ı Millî*” sınırları içinde tespit edilen 1.167.976 Rum nüfusun⁵² neredeyse tamamını Pontus iddiasına mesned olarak Karadeniz sahillerinde göstermektedirler.

C. G. Constantinidis ise, ileri sürdüğü istatistiklerde, bütün Anadolu'daki Rum halkın iki mislini Pontus halkı diye iddia etmiştir; üstelik Rumlar Batı Anadolu'da, Doğu Trakya'da da çoğunlukta olduklarını iddia ediyorlardı... Müslüman nüfustaki büyük çoğunluk, Pontusçu kaynaklar tarafından, Rumca konuşan Müslümanlar, aslında Hristiyan olduğu halde Müslüman gibi görünüp gizli din taşıyanlar iddiasıyla parçalanmak istenmiştir; bu politikaların, bir takım Pontusçu çevrelerce, halen Türkiye'nin Karadeniz bölgesi halkına yönelik bir propaganda / iddia olarak sürdürüldüğü görülmektedir..

Netice olarak, sadece Canik Sancağı'nda değil, “Pontus” diye adlandırılmış bulunan Trabzon-Sinop sahili ve İç Karadeniz bölgesinde de Müslüman unsur, nüfusça ve sosyal müesseseleriyle yalnız Rum halka değil, bütün Hristiyan unsurlara karşı büyük bir çoğunluğa sahiptir. Bu bölgede soy ve mezhep ayırımı yapılmaksızın 250.000 Hristiyan nüfusa karşı, 2.350.000 Müslüman Türk nüfus yaşamaktaydı.⁵³

KAYNAKÇA

a- Arşiv belgeleri

HTVD IV/III (1955), Vsk: 317, 321

HTVD III/8 (1954), Vsk:181

HTVD III/8 (1954), Vsk:177

Trabzon Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme (H.1318)

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi (H.1322)

⁵¹ K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu...**, s:216

⁵² Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla “...Vaziyet ve Manzara-i Umumîye”**, İstanbul 1971, s:16

⁵³ Matbuat Müdüriyet-i Umumî, **Pontus Meselesi**, s:8, 67, **Türk İstiklâl Harbi, VI**, İstiklâl Harbinde ayaklanmalar (1919-1921), Ankara- Gnkur. Basımevi 1974,s:141

b- Kitaplar

- Matbuat Müdüriyet-i Umumî, **Pontus Meselesi**, Ankara 1338, Birinci Kısım, s:50-54
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s: 513
- Bıjışkyan, P.Minas **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819**, (Tercüme ve notlar: Hrand D.Andreasyan) İstanbul 1969, s:1
- Dilcimen, Kâzım, **Canik Beyleri**, Samsun 1940, s: 8
- Kâtip Çelebi, **Cihan-nümâ**, İstanbul 1145(H), s: 623
- Dahiliye Nezareti, **Memalik-i Osmaniyye Dahilinde Vaki Vilâyet ve Elviye ve Kazaların Cihet-i Merbutiyetlerini Gösterir Teşkilat-ı Mülkîye Cedveli**, Dersaadet 1328, s: 38-39
- Karpat, Kemal. H. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve sosyal özellikleri**, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 133, İstanbul 2003, s:52
- McCarthy, Justin, **Müslümanlar ve azınlıklar**, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul 1998, s: 91, 100,186
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Ankara 1943, s:10
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, Ankara 1970, s: 48
- Tansel, Selahattin,**Modros'tan Mudanya'ya I**, Ankara 1973,s: 92
- Gökbilgin, Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, Birinci kitap, Ankara 1959 s:127-128
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri IV, Ankara 1964
- Kitsikis, Dimitri, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul (tarihsiz), s:31
- Maccas, Leon, **L'Hellénisme De L'Asie-Mineure**, Paris 1919
- Botzaris, N. **Les Hellenes et L'Asie-Mineure** (Çev:Léon Maccas), Paris 1919, s:58-59, 78-79
- Economides, D.,**The Pontos And The Right Claims of Its Greek Population**, Constantinople 1920, s:16
- Çavdar, Tevfik, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumîye"**, İstanbul 1971, s:16
- Türk İstiklâl Harbi, VI**, İstiklâl Harbinde ayaklanmalar (1919-1921), Ankara- Gnkur. Basımevi 1974,s:141

c- Makaleler

- Akbal, Fazıla, "1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda idarî Taksimat ve nüfus", **Bellekten**, Yıl:1951, C:XV, S: 60,s. 623
- Darkot, Besim, Canik, **İA**, III, s. 25
- Sertoğlu, Mithat, "Anadolu Hakkında Yunan Düşünce ve Emelleri-1919 Yılında Galip Kemalî-Venizelos Mülâkatı", **BTDD** IV/1(1969), s.19

TABLO VE HARİTALAR

İDARİ BÖLGE	Müslümanlar		Rumlar		Ermeniler	
	K	E	K	E	K	E
CANİK (MerkezKaza)	15.502	17.917	15.297	17.628	454	709
ÇARŞAMBA	22.684	24.913	1.497	1.617	4.670	5.105
ÜNYE	21.348	21.960	1.781	1.914	1.662	1.973
FATSA	13.739	14.156	706	946	354	448
TERME	9.085	9.953	205	223	763	878
BAFRA	19.200	19.736	11.068	11.766	466	546
TOPLAM	101.558	108.635	30.554	34.094	8.369	9.659
GENEL TOPLAM	210.193		64.648		18.028	

Tablo-I: 1893 Osmanlı Genel Sayımı sonuçlarına
Canik Sancağı'nda Müslüman, Rum ve Ermeni nüfus

İDARİ BÖLGE	NUFUS DURUMU				EĞİTİM DURUMU									DİNİ KURUMLAR	
	Türk	Grek	Ermeni	Toplam	İlkokul			Öğrenci			Öğretmen			Kilise	Din adamı
					E	K	T	E	K	T	E	K	T		
Fatsa	29119	2670	887	32676	9	-	9	295	-	295		-	9	8	9
Ünye	50083	7552	4942	62577	10	7	17	560	260	820	11	7	18	10	11
Çarşamba	73605	9727	14382	97714	28	1	29	860	60	920	32	2	34	33	36
Samsun	39599	78643	1264	119506	168	22	190	7393	1215	8608	240	41	281	207	220
Bafra	41048	37495	1110	79653	71	7	78	3270	340	3610	97	12	109	91	108
TOPLAM	233454	136087	22585	392126	286	37	323	12378	1875	14253	389	62	451	349	384

Tablo-II: Léon Maccas'a göre Canik Sancağı'nın nüfus durumu,
Rum halkın dinî ve eğitim kurumları

TERRITORY							
Nationalities of the Pontus	Vilayet of Trebizond and the independent district of Janik		Sanjak of Sinope (Vilayet of Kastamonu)	Sanjaks of the Vilayet of Sivas			TOTAL
				Amasia	Kara-Bissar	Tokat	
Greeks orthodox	523.000		23.000	55.500	51.500	47.000	700.000 ^(*)
Turks (Tatars et Chaptides)	116.000		89.500	119.000	27.000	70.000	422.000
Different Tribes Muhammedans natives or immigrants conscious of their Christian origin	Lazis	220.000	—	500	500	—	221.000
	Kurds	40.000	1.500	15.000	2.500	16.000	76.000
	Kizilbashes	13.000	2.500	28.000	3.000	16.500	63.000
	Circassians	92.000	10.500	24.000	4.500	3.500	134.500
	Bosnians	—	400	—	—	—	400
Pomaks	—	—	100	—	—	100	
Armenians	50.000		300	51.000	18.000	38.000	157.300
Different	Georgians	53.200	180	—	—	—	53.380
	Arabs orthodox	—	90	300	100	—	490
	Chingids (gypsies)	4.800	—	100	—	50	4.950
	Jews	300	50	250	—	100	750
	Persians	2.500	30	—	50	—	2.580
	Europeans	1.020	80	200	—	—	1.300
Mussulmans born Greeks							
of Ophis							65.000
of Tonia							12.000
of Janik							17.000
*) Chrypto-Christians : Matzuka, Cromni, Stavrin.							85.000
Total .							2.016.750

(*) According to Mr. ZERVOS 800.000 and according to Dr THOUDIS, President of the League of the Pontus in Constantinople 809 983, this last figure is based upon the statement of the Archbishops of the Pontus.

(*) Expression designating the inhabitants who externally professing Islam are secretly Christians.

(D.Economides, The Pontus and the right claims of its Greek population, Constantinople 1920, s:45-46)

Tablo-III: D. Economides'e göre "Pontus"daki nüfus dağılımı

(http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Transcaucasia_2nd_BC.jpg)

Harita: 1- D. Economides'de adı geçen Doğu Karadeniz kıyıları ve Güney Kafkasya Halkları (M.Ö II.yy)

İDARİ BÖLGE	İSLÂM	RUM	ERMENİ	PROTESTAN	KATOLİK	TOPLAM
SAMSUN	38751	38811	1193	89	74	78918
	38699	38902	1215	89	74	78979
	39207	39429	1325	103	78	80052
	32599	40556	1263	103	83	74595
	32099	40556	1254	103	83	74095
BAFRA	40451	23877	999	-	-	65327
	40413	23899	1073	-	-	65375
	40555	23986	1108	-	-	65649
	41048	24270	1110	-	-	66428
	41048	24270	1110	-	-	66428
ÇARŞAMBA	49391	2945	9751	466	-	62553
	49600	2936	10086	466	-	63088
	49931	2948	10099	573	-	63551
	50272	2951	10102	572	-	63897
	50273	2951	10102	572	-	63898
ÜNYE	50238	4419	4690	-	-	59347
	50685	4440	4668	-	-	59793
	51169	4574	4720	-	-	60463
	51926	4708	4972	-	-	63376
	51926	4708	4972	-	-	63376
FATSA	28805	1964	854	-	-	31623
	29056	1968	860	-	-	31884
	29330	1981	858	-	-	32169
	29440	2048	887	-	-	32375
	29440	2049	887	-	-	32376
TERME	18957	518	2056	-	-	21531
	19021	518	2100	-	-	21639
	19200	529	2164	-	-	21893
	19400	528	2180	-	-	22108
	19400	528	2180	-	-	22108

NOT: Nüfus durumunu gösteren bu sayılar, H. 1318- H. 1322 yıllarına ait Trabzon Vilâyet Sâlnâmeleri'nden yararlanılarak hazırlanmıştır
Tablo IV : XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı'nın genel nüfus durumu

İDARİ BÖLGE	Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan	Keldanî	Yahudi	TOPLAM
CANIK (Samsun)	44.992	54.709	4.791	261	263	10	18	105.044
ÜNYE	58.351	5.251	5.861	-	-	-	9	69.472
BAFRA	48.944	30.838	1.735	-	-	-	-	81.517
FATSA	35.678	3.026	1.250	-	385	-	-	40.339
ÇARŞAMBA	54.353	3.948	10.820	-	609	-	-	69.730
TERME	23.632	967	2.601	-	-	-	-	27.200
TOPLAM	265.950	98.739	27.058	261	1257	10	27	393.302

(Kemal H. Karpat, a.g.e, s:222'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

**Tablo V : 1330 (M.1914) Nüfus sayımı sonuçlarına göre
Canik Sancağı'nda nüfus dağılımı**

İDARİ BÖLGE	Merkez				Nahiye ve köyler				NOT
	İslam			Hristiyan	İslam			Hristiyan	
	C.	M	T.	Kilise	C.	M.	T.	Kilise	
Samsun	10	3	4	4	41	-	-	154	*H.1318 -H.1322 yıllarına mahsus Trabzon Vilâyet Salnâmeleri'nden yararlanılarak hazırlanmıştır. * Kısaltmalar: C: Cami M: Mescid T : Tekke
Bafra	8	6	1	3	129	28	15	59	
Çarşamba	8	-	1	2	90	-	-	14	
Ünye	6	5	1	3	61	10	-	12	
Fatsa	3	-	-	3	95	5	-	9	
Terme	3	-	-	1	43	-	-	6	
TOPLAM	38	14	7	16	459	43	15	254	

**Tablo VI: XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı'nın, Müslümanlar'a ve
gayrimüslimler'e ait dinî kurumlarını gösterir tablo**

İSLÂM OKULLARI								GAYRİMÜSLİM OKULLARI							
Sıra no	Okulun Adı	Sayısı		Toplam	Öğrenci Miktarı		Toplam	Sıra no	Okulun Adı	Sayısı		Toplam	Öğrenci Miktarı		Toplam.
		E	K		E	K				E	K		E	K	
1	Mekreb-i İbtidaiye	503	223	726	15225	6871	22096	1	İbtidaiye derecesinde	1127	78	205	5385	2416	7801
2	Mektebi-i Rüşdiye	6	2	8	426	131	557	2	Rüşdiye derecesinde	6	2	8	1010	514	1524
3	İdadî	1	-	1	91	-	91	3	-	-	-	-	2	-	2
	TOPLAM	510	225	735	15742	7002	22744		TOPLAM	133	80	213	6397	2930	10327

Not: H. 1321 tarihli "Salnâme-i Maarif-i Umumiye (H. 1318 ve 1319 öğretim yılına ait bilgileri vermektedir.)
ve 1319 Trabzon Vilâyet Salnâmesi'nden yararlanılarak düzenlenmiştir.

**Tablo VII : XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı'ndaki Müslüman ve gayrimüslim
eğitim- öğretim kurumlarının karşılaştırmalı tablosu**

BULUNDUĞU YER	MEDRESENİN ADI	ÖĞRENCİ SAYISI
SAMSUN	Haçerli Mahallesi Medresesi	32
	Sudî Bey“	28
	Pazar“	30
BAFRA	Hacı Murad Medresesi	48
	Camiî Kebir“	46
	Haydariye“	41
	Dabağhane“	16
ÇARŞAMBA	Hazinedarzâde Süleyman Paşa Medresesi	150
	Naimiyye Medresesi	139
	AliBey Medresesi	325
	Hamidiyye Medresesi	51
	Mahmut Tayyar Paşa Medresesi	42
	Akpınar Medresesi	10
ÇARŞAMBA(Tekkeköy)	Yusuf Zeyneddin Medresesi	62
ÇARŞAMBA (TatarlıKöyü)	Tatarlı Medresesi	11
ÇARŞAMBA (SarıyurdKöyü)	Sarıyurd Medresesi	30
ÇARŞAMBA (HisarcıkKöyü)	Hisarcık Medresesi	57
ÇARŞAMBA(KarakayaKöyü)	Eğrikiraz Medresesi	19
ÇARŞAMBA (Şeyh Habil Köyü)	Şeyh Habil Medresesi	18
ÇARŞAMBA (İpçili Köyü)	İpçili Medresesi	15
ÜNYE	Sadullah Bey Medresesi	280
FATSA	Yalıdiki Mahallesi Medresesi	70
	TOPLAM MEDRESE SAYISI:22	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI:1520

(H. 1318 yılına ait “Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumîye”den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Tablo VIII : XX. yüzyıl başlarında Canik Sancağı’ndaki medrese sayıları ve öğrenci miktarlarını gösteren tablo